

ŽIDIA V ŽILINE

HISTORICKÝ DIAGRAM

ŽIDIA V ŽILINE

REŠERŠ

Zdroj

Peter Frankl, Pavel Frankl: Židia v Žiine, EDIS 2009

Žilina bola v minulosti centrom politického, kultúrneho a hospodárskeho života a židia boli komunitou, ktorá sa o tento rozvoj významne pričínila, čo dokazuje aj významná budova neologickej synagógy od svetoznámeho architekta Petra Behrensa.

Historická kontinuita židovského osídlenia na území Slovenska do druhej polovice 17. storočia je však otázna. V mestách sa kresťanskí remeselníci, cechy a obchodníci bránili pred židovskou konkurenciou. Židia sa nemohli usadiť ani v Žiline, a preto bývali v jej okolí. V meste mohli žiť len dve židovské rodiny, o čom máme doklad z roku 1789. Boli to rodiny Hispaniolovcov a Wixovcov. Ďalší židia bývali vtedy vo Varíne, Strážove, Budatíne a ďalších okolitých obciach. V priebehu 19. storočia sa postupne postavenie židov zlepšovalo, dochádzalo k ich faktickému zrovnoprávneniu. Pravdepodobne v roku 1851 vznikol súpis židov v Žiline, ktorý zaznamenal asi 260 osôb. V roku 1850 bola založená židovská modlitebňa a škola. Od roku 1851 sa začali viesť židovské matriky. Vtedy bol v Žiline rabinom Jozef Grünbaum. Vznikol aj pohrebný spolok Chevra Kadiša. Komunita mala stále väčší počet členov a pre mesto aj rastúci hospodársky význam. Roku 1872 boli v mestskom zastupiteľstve ako najväčší platcovia daní Leopold Popper, Jakub Rosenfeld, Gabriel Spanyol a ďalší židia. Židovská náboženská obec v Žiline odsúhlasila svoje stanovы na valnom zhromaždení 26. augusta 1888. Vtedy bol jej predsedom Ignác Rosenfeld.

Výstavba železníc a výhodná poloha mesta viedli k zakladaniu významných priemyselných podnikov a peňažných ústavov. Patrili k nim Súkenka, chemické podniky Hungária a Továreň na celulózu, firmy Natana Zelinku, Bartolomeja Scheera atď. Začiatkom 20. storočia sa v Žiline konala priemyselná výstava Horného Uhorska. Roku 1912 si ortodoxní židia v meste založili modlitebný spolok Adath Jescharim. Aktívny v týchto rokoch bol aj Židovský ženský spolok. Roku 1911 bol právnym zástupcom mesta Dr. Rudolf Stern a medzi najväčšími platcami daní Dr. Jozef Pollák, Dr. Dávid Friedner, Eduard Schlesinger a ďalší. V zastupiteľskom zbore pôsobili napríklad Teodor Ring, Emil Klein a Samuel Vogel. Židia stáli v čele finančných inštitúcií v meste. Prvým riaditeľom očnej nemocnice sa stal Dr. Vojtech Spanyol. Pred prvou svetovou vojnou bola z hľadiska náboženstva židovská komunita v meste druhá najpočetnejšia hneď po rímskokatolíckej.

Po prvej svetovej vojne vznikla ČSR. Stretli sa v nej židovské komunity s rôznymi tradíciami, vývojom a stupňom asimilácie. Počet židov v Žiline sa postupne zvyšoval. Roku 1921 ich bolo 1680 (takmer 14 percent obyvateľstva) a roku 1930 už takmer 2500. Rozpad Rakúsko-Uhorska sa stretol u židov na Slovensku s nemalými obavami. Aká bude nová vláda, ako sa bude chovať k židom? Začiatky ČSR neboli pre časť židov šťastné. Na mnohých miestach, aj v Žiline, došlo k násilnostiam. Pomery sa ale postupne konsolidovali, prichádzajú takmer dve desaťročia mierových rokov, v priebehu ktorých dosahuje vrchol aj život židovskej komunity v Žiline. Židia dosiahli za prvej ČSR také hospodárske, politické a spoločenské podmienky ako na tomto území nikdy predtým. Roku 1919 bolo z 25 advokátov v meste 20 židov a z 12 lekárov sú 10 židia. Takmer rovnaký obraz je aj pri pohľade do prvého žilinského adresára z roku 1930: takmer všetci lekári a advokáti sú židia, ktorí majú prevahu aj medzi vlastníkami hotelov či tovární. Mesto pomáhajú budovať židovskí architekti a stavitelia Maximilián Scheer, Jozef Zweigenthal, Július Stein a ďalší. Židia majú vedúce miesta v Drevárskej tržnici, vlastnia väčšinu obchodov na hlavných žilinských uliciach, majú značný podiel medzi podnikateľmi v Živnostenskom spoločenstve. Ich rastúci význam sa prejavil aj v politickom živote. Strana Poale Zion začala v meste pôsobiť v októbri 1919, bol tu aj Ľudový zväz židov pre Slovensko, Židovská strana atď. Roku 1921 boli v mestskom zastupiteľstve Hugo Spanyol a Ignác Spierer. Roku 1927 sa Hugo Spanyol stal prvým námestníkom starostu a roku 1931 Rudolf Braun druhým námestníkom starostu. Žilinskí židia pôsobili aj v iných než židovských stranách, k najaktívnejším patrili v rôznych ľavicových zoskupeniach.

V roku 1921 sa konalo ustávajúce valné zhromaždenie ortodoxnej obce. Jej prvým predsedom sa stal Samuel Schlesinger. Rozštiepenie židov v Žiline nebolo bezproblémové a spolunažívanie oboch obcí nebolo ani v ďalších rokoch bez treníc. Väčšine židov sa ale dариlo. Rozpory síce boli, ale nebol to boj na život a na smrť, heslom bolo žiť a nechať žiť. Predsedom neologickej ŽNO bol v rokoch 1917- 1937 Ignác Spierer. Na rozdiel od situácie inde na Slovensku, mali v Žiline medzi židmi jasnú početnú prevahu neológovia. Roku 1927 sa konalo slávnostné vysvätenie ortodoxnej modlitebne v Žiline. Stavbu novej neologickej synagógy dokončili roku 1931 podľa projektu nemeckého architekta Petra Behrensa presiahla význam mesta a bola slovenskými architektmi vyhodnotená ako jedna z piatich najvýznamnejších spoločenských

stavieb na Slovensku v 20. storočí. Veľmi bohatý bol židovský spolkový život. Nebola to len Chevra Kadiša, ale i ženské združenia, vzdelávací spolok Zion, Makabi, Hort, Hašomer Hacair, Makabi Hacair a ďalšie organizácie.

Medzi vojnami bola Žilina rušné, kypiace mesto. Vyrástol tu žid Alexander Aranyos, ktorý zložil prvé slovenské tango Dita. Dámy obdivovali tenor Berca Godsteina, konala sa tu vôbec prvá výstava maliara Imricha Weinera-Kráľa na Slovensku. Na hlavných uliciach - Masarykovej či Hviezdoslavovej, na Námestí Slobody, všade ste mohli vidieť židovské obchody, hotely a ďalšie firmy. Rodiny Langfelderovcov, Spanyolovcov, Ringovcov, Braunovcov, Vogelovcov, Schlesingerovcov, Herschovcov, Scheerovcov a mnohé ďalšie v meste niečo znamenali. Žili tu ale aj chudobní židia ako Katzovci, Ellašovci a iní. Veľmi obľúbená bola židovská ľudová škola, ktorú pre jej kvalitu navštevovali aj mnohé nežidovské deti. Židia sa neoddeľovali od ostatného obyvateľstva, nežili v nejakom spoločenskom alebo duchovnom gete, významne prispeli k mnohokultúrnemu charakteru mesta.

Roku 1938 sa v Žiline objavujú židovskí utečenci z Nemecka a Rakúska. V meste sa objavujú prvé protizidovské výstrely. 6. októbra 1938 bola v Žiline vyhlásená autonómia Slovenska. Začína prúd nariadení, zákonov a vyhlások, ktorý postupne obmedzoval a zbavoval židov ich občianskych a hospodárskych práv, vyraďoval ich z jednotlivých oblastí života. Dňa 14. marca 1939 vznikla prvá Slovenská republika. Postavenie židov sa v Žiline, a na celom Slovensku, dramaticky zhoršuje. K 1. januáru 1940 prepustilo mesto svojich židovských zamestnancov. Mnohí túžili po tom zmocniť sa židovského majetku. Roku 1939 bolo v meste 756 obchodníkov so živnostenským oprávnením, z toho 424 židovských. Pripravovala sa pôda na krádež vo veľkom. Vznikla okresná komisia pre arizáciu, medzi arizovanými podnikmi bol napríklad známy hotel Rémi. V rokoch 1941- 1942 bolo v Žiline zlikvidovaných 414 židovských podnikov a ďalšie boli arizované. Domy židov (v Žiline ich bolo okolo 260) prešli postupne do vlastníctva štátu. Do transportov si židia mohli vziať len 50 kg na osobu a ich hnutelnosti rozpredali na dražbách. Ďalšie a ďalšie nariadenia prinášali židom nielen stále viac diskriminácie, ale viedli aj k pauperizácii a izolácii židov, ktorí sa mali stať nielen zbytočnými, ale bremenom, ktorého je potrebné sa zbaviť. Židovskí žiaci boli vyhodení zo škôl, židovskí zamestnanci vyhadzovaní z práce. V Žiline židia nesmeli do 10. hodiny chodiť na tržnicu, navštevovať sady, kaviarne, reštaurácie a kiná. V septembri 1941 vyšiel tzv. Židovský kódex, podľa ktorého sa zaviedlo povinné označenie židov - Davidova hviezda.

V marci 1942 sa zriadili koncentračné strediská pre sústredovanie židov oficiálne zaradených do práce, v skutočnosti na ich deportáciu do vyhladzovacích táborov. Žilinské koncentračné stredisko, jedno z piatich na Slovensku, začalo fungovať 21. marca 1942. Tábor bol v nehygienických drevených barakoch, ktoré boli už dlhší čas prázdne a patrili ku kasárenským objektom. Ukрутností zo strany dozorcov boli predzvestou pekla v Osvienčime. Zaisťencom vzali všetky cennosti, nasledovali osobná prehliadka, ku každodennej realite patrilo šikanovanie väzňov a ich bitie. Dozorcovia brali úplatky, ale za tých čo sa takto vykúpili, museli do transportu nastúpiť iní. Podľa pravdepodobne nemeckého zoznamu, bolo roku 1942 vypravených zo Žiliny 19 transportov, väčšina z nich do vyhladzovacieho tábora v Osvienčime. Transportmi vypravenými zo Žiliny odišlo na cestu bez návratu 18223 slovenských židov. Okresný náčelník hlásil 19. júna 1942, že zo Žilinského okresu dovtedy odtransportovali 1321 židov. Celkom bolo roku 1942 vyvezených zo Slovenska takmer 58000 židov. Z nich prežilo 282.

Koncentračné stredisko v Žiline zrušili 24. októbra 1942. Po dočasnom ukončení deportácií v októbri 1942 zostalo na Slovensku okolo 24000 židov, pričom počet žilinských sa odhaduje na tisíc. Samotné slovenské orgány síce deportácie neobnovili, ale rôzne protizidovské akcie pokračovali aj ďalej. 29. augusta 1944 začala nemecká armáda obsadzovať Slovensko. Nemci neuznávali žiadne výnimky a od 13. septembra začali zo Žiliny transportovať na smrť vo vyhladzovacích táborech tých židov, ktorí v meste ešte zostali. Deportovali tak 900 až tisíc osôb. Ďalších žilinských židov zavraždili priamo na Slovensku. Žilina zostala bez židov. Podľa zoznamu, ktorý zhotovil Haim Gordon, ich počas holokaustu zahynulo 2668. Tento počet nie je úplne presný. Ešte i dnes pribúdajú do zoznamu mená, na ktoré sa zabudlo, resp. objavujú sa takí, ktorí by nemali byť na žilinskom zozname. Žiadne číslo nemôže vyjadriť rozsah a dosah celej tragédie. V priebehu druhej svetovej vojny neboli žilinskí židia len bezbrannými obeťami, ale mnohí z nich sa zapojili do protifašistického odboja. V našom meste sa určitý čas skrývali Rudolf Vrba (Walter Rosenberg) a Jozef Lánik (Alfred Wetzler), ktorí ušli z Osvienčimu a priniesli informácie o mechanizme likvidácie židov v tomto tábore. Zo Žiliny bol Daniel Dionýz Lénard, ktorý ušiel z Majdanku a napísal svedectvo o pomeroch v tomto koncentračnom tábore. Žilinan Ervín Steiner a ďalší pomáhali pri záchrane židov z Poľska, falošné dokumenty pre židov vyrábal Janko Weil a iní. Martinovi Spitzerovi

sa podaril dobrodružný útek v železničnom vagóne do Švajčiarska. Do SNP sa zapojili Akiva Nir (Karol Neufeld), Leopold Šram (Schramm), Arieh Klein, zahynuli v ňom Cvi Gross, Pavel Feldmann, Július Bronner a ďalší. V československej Svobodovej armáde bojovali napríklad Matilda Braunová a Vojtech Braun, v čs. západnej armáde padli František Hersch, Bernard Ring, Imrich Glasel a iní, bojovali v nej Ladislav, Zolo a Pavel Bockovci, Ladislav Scheimann a ďalší. Žilina bola oslobodená 30. apríla 1945.

Prvá povojnová valná hromada Židovskej náboženskej obce sa konala 5. júla 1945. „Musíme všetko znova vybudovať,“ zdôrazňuje Šimon Goldenberg, ktorého zvolili za tajomníka obce. Tento predvojnový učiteľ v židovskej škole netušil, aké vnútro- a zahraničnopolitické prekážky zabránia naplneniu jeho slov. Nejasná je finančná situácia obce, jej vedenie sa v prvých týždňoch venuje hlavne charite. 1. augusta 1945 má obec asi 100 členov, pričom židovské náboženstvo vyznáva asi 500 ľudí. Počet židovských navrátilcov do mesta možno odhadnúť na necelých 800. Tak ako všade na Slovensku aj v Žiline dochádza k zlúčeniu neologickej a ortodoxnej obce. V druhej polovici 40-tych rokov odchádzajú do zahraničia ďalší židia, a tak na valnej hromade ŽNO v januári 1949 je len 26 členov.

Nastávajú roky päťdesiate, ktoré boli pre ŽNO veľmi ťažké. Rozbieha sa ťaženie proti sionistom a občanom židovského pôvodu. Ľudia majú jednoducho strach, a tak vo vedení žilinskej ŽNO sú časté zmeny, členovia sa vzdávajú funkcií, vystupujú z obce. Čo sa ale podarilo, bol pamätník žilinským obeťam holokaustu v obradnej sieni cintorína, ktorý odhalili v októbri 1952. Inak však obec vymiera, aj pasívna účasť členov na jej živote je veľmi slabá. Za údajný spoluprácu s izraelským veľvyslanectvom je v roku 1957 odsúdený Pavel Sendrei s manželkou.

Posledná veľká vlna vystaňavolectva zasiahla žilinskú ŽNO v rokoch 1968-69. Odišli síce hlavne už asimilovaní ľudia, ale kto vie, aký by bol vývoj komunity po roku 1989, keby zostali. A tak štátne orgány vo svojich hláseniach môžu konštatovať, že činnosť obce značne ochabla, má len prestárlych členov, jediným záujmom ktorých je pochovávanie na židovskom cintoríne. ŽNO melie z posledného. V zmenených podmienkach po roku 1989 sa ale činnosť obce aktivizuje. Prvoradou úlohou je oprava objektov, veď vo veľmi zlom stave je cintorín, modlitebňa na Dlabačovej ulici atď. Riešiť sa musia zložité právne problémy. Pokračuje vymieranie obce: roku 2007 má už len asi 40 členov s priemerným vekom okolo 65 rokov. Pritom do žilinskej ŽNO patria aj židia z niekoľkých ďalších miest na Slovensku.

Viac o histórii pomaly stratenej komunity sa dočítate v obsiahlej knihe Petra a Pavla Franklovcov Židia v Žiline. Autori spracovali dejiny židov v Žiline od ich príchodu do mesta a zaplnili tak medzeru, ktorú zanechali existujúce publikácie o Žiline.